

**TURMUSH QURISH YOSHIDAGI YIGIT VA QIZLARDA OTA-ONALIK
ROLINI ANGLASHNING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Niyazmetova Munira Ibragimovna

TDPU tadqiqotchisi

Munira_niyzametova@gmail.com

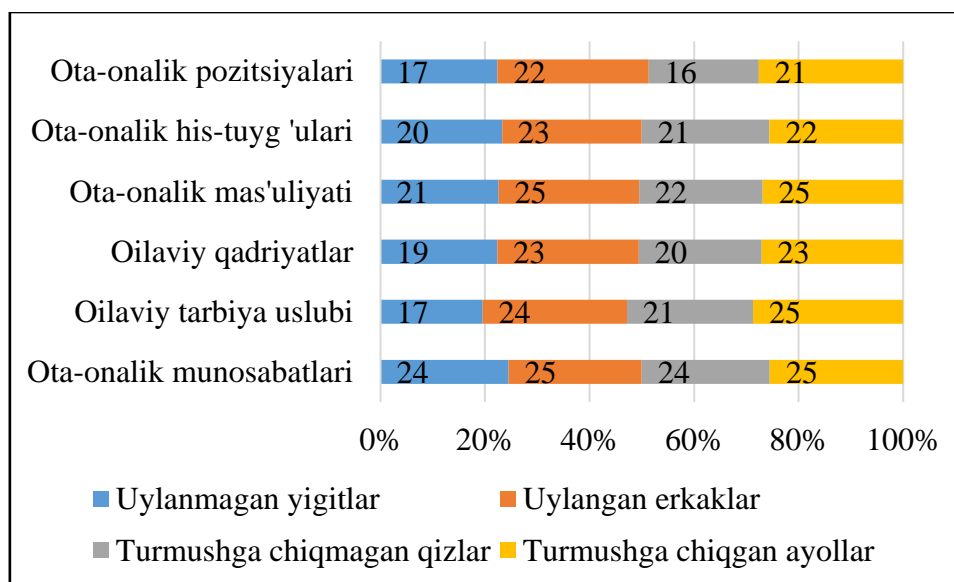
tel: +998 97 770 97 96

Shaxs rivojlanishida muhim bosqich bo'lgan ota-onalik rolini o'zlashtirish jarayoni shaxsdan hayotda katta o'zgarishlar qilishini talab qiladi. Odatda ota-ona bo'lish shaxs o'z-o'zini anglash jarayonini tezlashtiradi hamda turli xil mas'uliyatlarni paydo qiladi. Ushbu jarayon bo'lajak ota-onalarda bolani tarbiyalash, uni parvarish qilish, sog'ligiga e'tiborli bo'lish singari mas'uliyatlarni yuklashdan tashqari, o'z hayoti, motivlari, qiziqishlarini o'zgartirishni talab qiladi. Ota-onalik rolini anglash birinchi navbatda shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishi bilan belgilanadi. Bunda inson faqat o'zining shaxsiy manfaatlari, maqsadlari, xohish istaklari bilan emas, balki boshqalar uchun, jumladan, farzandlari uchun mas'ul ekanligini his eta boshlaydi. Shu bilan birga, hayotda yangi maqsadlar va vazifalar belgilanadi. Bunda bolaning har tomonlama rivojlanishi, barkamol inson qilib voyaga yetkazilishi uchun yangi maqsadlar qo'yiladi. Ota-onalik rolini anglashning muhim psixologik jihatlaridan yana biri bu empatiya qobiliyatining rivojlanishi - boshqalarni hissiy tushunish va qabul qilish hisoblanadi. Bu xususiyat asosida ota-ona bola rivojlanishining har bir bosqichlarida to'g'ri yondashuvlarni tanlash va ta'sir ko'rsatishga yordam beradi.

Turli tadqiqotlar natijalariga ko'ra, turmush qurish yoshidagi yigit va qizlarning ota-onalik rolini anglashi ularning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy tayyorgarlik darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Jahon miqyosida olib borilgan tadqiqotlar bu masalani keng yoritib, ota-onalikni anglashda psixologik yetuklikning ahamiyatini ta'kidlaydi [1]. Ota-onalik jarayoni shaxs hayotida tub o'zgarishlarni keltirib chiqarib, o'z-o'zini anglashni tezlashtiradi va shaxsni mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga undaydi [2]. Bu esa, Eriksonning psixosozial rivojlanish bosqichlari haqidagi nazariyasiga tayanadi — unda shaxsning o'z ijtimoiy rolini anglab yetishi muhim o'rin tutadi [3]. Bo'lajak ota-onalarda bolaning sog'lom rivoji, parvarishi, tarbiyasi bilan birga, o'z ehtiyojlarini ikkinchi darajaga qo'yish zaruriyati yuzaga

keladi. Bu holat shaxsda yangi motivatsiyalar, empatik qobiliyatlar va ijtimoiy intilishlarning shakllanishiga olib keladi [4]. Empatiya — bolaning hissiy holatini anglash, unga to'g'ri yondashuvni tanlash va mos ta'sir ko'rsatish uchun zarur bo'lgan psixologik komponent hisoblanadi [5]. Bu esa ota-onaning o'z bolasiga nisbatan barqaror hissiy munosabatda bo'lishini ta'minlaydi. Ota-onaning vazifalaridan biri bolaga xavfsizlik hissini berishdir — bu jismoniy, psixologik va emotsional xavfsizlikni o'z ichiga oladi. Abraham Maslou nazariyasiga ko'ra, xavfsizlik inson ehtiyojlar iyerarxiyasida bazaviy bosqich hisoblanadi [6]. Shuningdek, ota-onalik roli jamiyatdagi muhim ijtimoiy rol sifatida baholanib, o'zida rejalash, boshqarish va moslashuvchanlik kabi murakkab kompetensiyalarni mujassam etadi [7]. Ota-onalik roli ko'plab ijtimoiy rollarni bir vaqtning o'zida bajara olish qobiliyatini talab etadi. Buning natijasida, psixologik bosim va stress holatlari yuzaga keladi, shuning uchun oilaviy muvozanatni saqlash ota-onalarning muhim kompetensiyasiga aylanadi [8]. Shu bilan birga, oilaviy rollarning muvofiqlashtirilgan tarzda amalga oshirilishi, ya'ni turmush o'rtoqlar o'rtasida vazifalarning bo'linishi va o'zaro yordam ijobiy natijalarga olib keladi. Bu haqda zamonaviy ijtimoiy-psixologik adabiyotlarda ham ijobiy tajribalar keltirilgan [9]. Boshqalarni (oila a'zolarini) himoya qilish va qo'llab quvvatlash xususiyati ham muxim va zaruriy shaxs sifati hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, ota-ona birinchi navbatda, bolaning ham jismoniy, ham psixologik ham emotsional xavfsizligini ta'minlashi, bolaning har bir hatti-harakatlarini, rejalarni maqsad va intilishlarini qo'llab quvvatlashi lozim. Shu asosda ota-ona bola rivojlanishi uchun mustahkam asoslarini yaratib, unda o'ziga ishonchni oshirishi va mustaqil qaror qabul qilishiga ko'maklashishi zarur.

Oila ichidagi rollar xususiyati ota-ona o'rtasidagi hamkorlik va o'zaro tushunish, oila ichidagi o'zaro rol taqsimoti ham ijtimoiy-psixologik jihatdan muhimdir. Ota-onalar birbiriga yordam berish va qo'llab-quvvatlash orqali o'zlarining ota-onalik rolini samarali amalga oshirishi mumkin. Yuqoridagi tahliliy fikrlar asosida tadqiqot ishida ishtirok etgan respondentlarni ota-onalik rolini anglash bo'yicha darajalari M.S. Yermixinning "Anglangan ota-onalik" so'rovnomasi (R.V. Ovcharova raxbarligi ostida tuzilgan) orqali o'rganildi.

1-rasm. R.V.Ovcharova va M.S.Yermixinaning "Anglangan ota-onalik" so'rovnomasi bo'yicha respondentlarning o'rtacha ko'rsatkichlari

Bunda ota-onalik pozitsiyalari shkalasi bo'yicha o'rtacha ko'rsatkich uylanmagan erkaklarda 17, uylangan erkaklarda 22, turmushga chiqmagan qizlarda 16, turmush qurgan ayollarda 21 ni tashkil qilmoqda. Ota-onaning his tuyg'ulari shkalasi bo'yicha uylanmagan erkaklarda 20, uylangan erkaklarda 23, turmushga chiqmagan qizlarda 21, turmush qurgan ayollarda 22, ota-onaning mas'uliyati shkalasi bo'yicha uylanmagan erkaklarda 21, uylangan erkaklarda 25, turmushga chiqmagan qizlarda 20, turmush qurgan ayollarda 24, oilaviy qadriyatlar shkalasi bo'yicha uylanmagan erkaklarda 19, uylangan erkaklarda 23, turmushga chiqmagan qizlarda 21, turmush qurgan ayollarda 24, oilaviy tarbiya uslubi shkalasi bo'yicha uylanmagan erkaklarda 17, uylangan erkaklarda 24, turmushga chiqmagan qizlarda 23, turmush qurgan ayollarda 25, ota-onalik munosabati shkalasi bo'yicha uylanmagan erkaklarda 24, uylangan erkaklarda 24, turmushga chiqmagan qizlarda 24, turmush qurgan ayollarda 25 ni tashkil qilmoqda.

Natijalardan ma'lum bo'ladiki, hali oila qurmagan yigit qizlarda ota-onalik rolini anglashning muhim tarkibiy qismi hisoblanuvchi ota-onalik mas'uliyati bo'yicha natijalari past bo'lib, bu ularning mustaqil hayotlarida ota-onalari bilan munosabatlarida ayrim cheklanishlar borligini anglatadi. Oilali ya'ni uylangan va turmush qurgan ayol va erkaklarda oilaviy qadriyatlar, oilaning mas'uliyati, ota-onalikning tarbiya uslublarini qabul qilish bilan bog'liq masalalarda yuqori ko'rsatkichlarni namoyon etmoqda. Bu ularning

oiladagi rolini, aynan ota-onalik rolini mustahkam ekanligiga ishora qiladi. Ota-onalik his tuyg'ulari hamda ota-onalikning umumiy munosabatlari shkalalari bo'yicha barcha respondent guruhlarida ijobiy yuqori ko'rsatkichlar kuzatilgan. Bu aynan oilaning bu jihatlarni yaxshi qabul qilishi va tushinishini, ularga ijobiy munosabatda ekanligini anglatadi.

Anglangan ota-onalik shkalasi bo'yicha, olingan natijalarni guruhlar va jinslar o'rtasidagi ahamiyatli farqlarni tekshirish maqsadida Mann-Uitni mezonidan foydalandik. Natijalar quyidagi jadvalda aks ettirilgan.

1-jadval. R.V.Ovcharova va M.S.Yermixinaning "Anglangan ota-onalik" so'rovnomasi bo'yicha respondentlarning jins tafovutlari (Mann Uitni mezon bo'yicha)

Shkalalar	Jins	N	O'rtach a qiymat	Ranglar summasi	Z	p (ishonch darajasi)
Ota-onalik pozitsiyalari	erkaklar	157	140,68	22087,50	-,967	,334
	ayollar	132	150,13	19817,50		
Ota-onalik his tuyg'ulari	erkaklar	157	150,01	23552,00	-1,117	,264
	ayollar	132	139,04	18353,00		
Ota-onalik mas'uliyatlari	erkaklar	157	151,67	23812,50	-1,487	,137
	ayollar	132	137,06	18092,50		
Oilaviy qadriyatlar	erkaklar	157	138,64	21766,50	-1,421	,155
	ayollar	132	152,56	20138,50		
Oilaviy tarbiya uslubi	erkaklar	157	131,10	20583,00	-3,101	,002**
	ayollar	132	161,53	21322,00		
Ota-onalik munosabati	erkaklar	157	138,20	21697,50	-1,514	,130
	ayollar	132	153,09	20207,50		

Ota-onalik pozitsiyalari ($Z=-,967$; $p>0,05$), ota-onalik his-tuyg'ulari ($Z=-1,117$; $p>0,05$), ota-onalik mas'uliyatlari ($Z=-1,487$; $p>0,05$), oilaviy qadriyatlar ($Z=-1,421$; $p>0,05$), ota-onalik munosabati ($Z=-1,514$; $p>0,05$) shkalalarida ishonchli farqlar kuzatilmadi. Faqatgina oilaviy tarbiya uslubi shkalasida ishonchli jins tafovutlari kuzatildi ($Z=-3,101$; $p>0,01$). Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, ota-onalik pozitsiyalari, hissiyotlari, mas'uliyati, qarashlari, qadriyatlar o'rtasida ishonchli jins tafovutlari kuzatilmadi. Biroq, oilaviy tarbiya

uslubi shkalasi bo'yicha ishonchli farqlar aniqlandi. Bu erkak va ayol respondentlar oilaviy tarbiya uslubi bo'yicha sezilarli darajada farqlanuvchi yondashuvlarga ega. Odatda ayollar farzand tarbiyasida yumshoq, mehribon, qo'llab-quvvatlovchi bo'lishni afzal ko'rishadi. Erkaklarda bu borada ko'proq talabchanlik, qattiqqo'llik yuqori darajada namoyon bo'ladi. Shuningdek, oilada muloqot uslubi, intizom va nazorat, rag'bat va jazoga nisbatan munosabatlardagi farqlanishlar bu kabi holatga sabab bo'lgan bo'lishi mumkin. Shuningdek, ushbu farqlarning sabablari sifatida oilada stereotiplar va jinsga xos yondashuvlarning ta'sirini keltirish mumkin. Quyidagi jadvalda respondentlarning guruhlar bo'yicha anglangan ota-onalik testining guruhlar o'rtasidagi ahamiyatli farqlarini tekshirib ko'ramiz. Natijalar tahlilini guruhlarimiz soni 2 dan ortiq bo'lganligi sababli Kruskal-Uollis noparametrik mezonidan foydalandik.

2-jadval. R.V.Ovcharova va M.S.Yermixinaning "Anglangan ota-onalik" so'rovnomasi bo'yicha respondentlar guruh tafovutlari (Kruskal-Uollis mezon bo'yicha)

Shkalalar	Guruhlar	N	O'rtacha qiymat	H	P
Ota-onalik pozitsiyalari	uylanmagan erkak	85	141,99	1,041	,791
	uylangan erkak	72	139,14		
	turmushga chiqmagan ayol	71	151,70		
	turmushga chiqqan ayol	61	148,14		
Ota-onalik his tuyg'ulari	uylanmagan erkak	85	154,42	4,076	,253
	uylangan erkak	72	144,81		
	turmushga chiqmagan ayol	71	148,78		
	turmushga chiqqan ayol	61	126,61		
Ota-onalik mas'uliyatlari	uylanmagan erkak	85	165,56	9,095	,028*
	uylangan erkak	72	135,28		
	turmushga chiqmagan ayol	71	145,46		
	turmushga chiqqan ayol	61	126,35		
Oilaviy qadriyatlar	uylanmagan erkak	85	136,43	8,201	,042*
	uylangan erkak	72	141,25		
	turmushga chiqmagan ayol	71	136,83		
	turmushga chiqqan ayol	61	172,64		

Oilaviy tarbiya uslubi	uylanmagan erkak	85	136,20	10,583	,014*
	uylangan erkak	72	125,08		
	turmushga chiqmagan ayol	71	164,83		
	turmushga chiqqan ayol	61	157,32		
Ota-onalik munosabati	uylanmagan erkak	85	131,12	6,229	,101
	uylangan erkak	72	146,56		
	turmushga chiqmagan ayol	71	142,75		
	turmushga chiqqan ayol	61	166,28		

Tahlil natijalariga ko'ra ota onalik pozitsiyalari ($H=1,041$; $p>0,05$), ota-onaning his tuyg'ulari ($H=4,076$; $p>0,05$), ota-onalik munosabati ($H=6,229$; $p>0,05$) shkalalari bo'yicha guruhlar o'rtasida ishonchli farqlar kuzatilmadi. Ushbu natijalar shuni anglatadiki, mazkur jihatlar bo'yicha respondentlarning qarashlari, munosabatlari bir-biriga juda yaqin bo'lib, sezilarli farq kuzatilmagan. Bu holat ota-nalik rolini anglashda oila qurgan yoki oila qurmaganligidan qat'i nazar umumiy pozitsiyalar, hissiyotlardagi o'xshashlik va boshqa munosabatlarda bir xillikni anglatadi. Biroq, ota-onalik mas'uliyati ($H=9,095$; $p<0,05$), oilaviy qadriyatlar ($H=8,241$; $p<0,05$), oilaviy tarbiya uslubi ($H=10,583$; $p<0,05$) shkalalari bo'yicha ahamiyatli farqlar kuzatildi.

Ota-onalik mas'uliyati shkalasida kuzatilgan ishonchli farqlar respondentlarning ota-onalik mas'uliyatini qabul qilishi, uni amalda nomoyon etishi borasida turli qarashlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Oila qurgan respondentlar bolaning hayoti va tarbiyasiga bevosita mas'ul ekanligini bilishadi, ularda bola tarbiyalash bilan bog'liq real tajribalar mavjud. Shuningdek, ota-onalik mas'uliyati respondentlarning turli ijtimoiy (yashash sharoiti, jamiyatdagi mavqei, tarbiyalanganlik darajasi, ma'lumotlilik darajasi), madaniy va boshqa psixologik (temperamenti, xarakteri) omillarga bog'liq bo'lishi mumkin. Oilaviy qadriyatlar shkalasi bo'yicha respondent guruhlar o'rtasidagi sezilarli farqlarning kuzatilishi oilani tushunish, oila bilan bog'liq vazifalarni qabul qilish kabi masalalarda oila qurish bilan bog'liq tajribalarning mavjudligi ya'ni, oilali respondentlar: turmushga chiqqan ayollar va uylangan erkaklarda bu borada qarashlar yuqori darajada namoyon bo'lmoqda. Oilaviy tarbiya uslubi borasidagi qarashlardi farqlar ham respondentlarning oilaviy tajribasi, shaxsiy tarbiya uslublari yoki turli ijtimoiy ko'rsatmalari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, ota-onalik rolini anglash shaxs rivojlanishida muhim bosqichlardan biri sanaladi. Ota-onalik rolini anglash shaxsning o'zini anglashiga ham ijobiy

ta'sir ko'rsatadi. Bu ularning mas'uliyatni his qilishi, o'zaro empatiya kabi sifatlarni shakllantirishi bilan harakterlanadi. Tadqiqot natijalaridan ma'lum bo'ladiki, ota-onalik roli, birinchi navbatda, emotsional rivojlanganlik va ijtimoiy kompetensiyalarga asoslanadi. Bu orqali ota-ona farzand rivojlanishining har bir bosqichida bolaning emotsional holatlarini hisobga olishni, uning extiyojlarini to'g'ri baholay olishini anglatadi.

Ota-onalik roli erkak va ayollarning oilaviy pozitsiyalari bilan bevosita aloqador. Bu pozitsiyalar shakllanishi yosh davrlariga qarab o'zgarib boradi, ya'ni yosh ulg'ayib borishi ota-onalik roliga bo'lgan munosabatlarda ham barqaror pozitsiyalarni shakllantiradi. Shuningdek, ota-onalik roliga atrof-muhitning o'ziga xos ta'siri mavjud bo'lib, ijtimoiy sharoitlarning o'zgarishi uni o'zgarishiga sabab bo'lishi mumkin. Oila va oila bilan bog'liq qadriyatlarga munosabat erkak va ayollarning oilaviy holatiga ko'ra farqlanadi. Oilali ayol va erkaklar oila qadriyatlarini yuqori baholashadi, oila mas'uliyatini, turmush o'rtoq bilan munosabatlarning nozik tomonlarini tajribalari asosida yaxshi bilishadi. Uylanmagan yigitlar va turmushga chiqmagan qizlarning bu boradagi qarashlarida asosan tasavvurlar va ota-onasidan ko'rganlariga tayanishadi. Shuningdek, farzand tarbiyasi, hissiy-qo'llab quvvatlash, oila ta'minoti kabi masalalarda oilali erkak va ayollar orasida ayrim tafovutlar ham kuzatiladi.

Foydalanilgana dabiyotlar ro'yxati

1. Волкова Н.П. Возрастная психология: Учебник. — М.: Академия, 2018. — 432 с.
2. Филиппова Г.Г. Психология семьи. — СПб.: Питер, 2016. — 288 с.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. — М.: Прогресс, 1996. — 336 с.
4. Зимбардо Ф., Герриг Р. Психология. — СПб.: Питер, 2019. — 720 с.
5. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. — М.: Владос, 2020. — 480 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность. — СПб.: Евразия, 2008. — 352 с.
7. Беличева С.А. Социально-психологические аспекты родительства. — М.: Смысл, 2015. — 290 с.
8. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. — СПб.: Питер, 2020. — 992 с.
9. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. — М.: Институт психологии РАН, 2010. — 312 с.